

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та історії світової літератури**

**Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової
літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка»**

**ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014**

*Моим родителям –
Антонине Георгиевне и
Федору Борисовичу
Бондаренко*



Галина Бондаренко

**ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОСПЕКЦІЇ:
КОМПАРАТИВІСТСЬКА ГЕНОЛОГІЯ**



ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014

УДК 82.09 – 1/-9
ББК 83:83.3
Б 81

*Надруковано за ухвалою Вченої ради
Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 10 від 27 травня 2011 року)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.
Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.
Луїза Костянтинівна Оляндер,
доктор філологічних наук, професор.

Г. Ф. Бондаренко. Літературознавчі перспекції: компаративістська генологія. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. – 240 с. Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка».

ISBN 978-966-655-726-4

Автор збірки досліджує основні тенденції та закономірності розвитку світової літератури в їх історичному русі від XVIII ст. до сучасності. Це завдання реалізується через висвітлення проблематики художніх творів, спостереження над виникненням, розвитком та взаємодією провідних жанрів, пануючих літературних стилів, системи художніх принципів та засобів організації та функціонування тексту в синхронії та діяхронії. Дослідник аналізує твори Вольтера, А. Адамовича, Л. Андреева, В. Астаф'єва, М. Булгакова, Г. Веллса, В. Катаєва, Т. Манна, Дж. Д. Селінджера, С. Смірнова, Г. Філдінга, К. Чапека з позицій компаративістської генології, перспективних шляхів поступу методології сучасного літературознавства.

Книга призначена спеціалістам-літературознавцям, вчителям-словесникам, аспірантам, студентам-філологам, всім, хто цікавиться проблемами сучасного літературознавства.

ISBN 978-966-655-726-4

© Г. Бондаренко

З М І С Т

Інтелектуалізм у літературі

Притча як видова категорія	9
Філософська повість-притча: досвід Вольтера	14
Своєрідність жанрової природи повісті Вольтера «Кандід, або Оптимізм»	20
Притчева матриця в оповіданнях Леоніда Андрєєва про революцію	29
Структура художнього світу в новелі Томаса Манна «Смерть у Венеції»	35
Слов'янські типи в новелістиці Томаса Манна	44
Особенности жанрової природи повісти Віктора Астафєва «Печальный детектив»	50

Надбання романного жанру

Прояви авторської свідомості у вступних есе роману Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»	65
«Великий сміливець сучасності». «Війна світів» Герберта Джорджа Веллса як роман-пересторога	76
«Вболіваючи за людину і людство». Жанрова природа роману Карела Чапека «Війна з саламандрами»	85
«Над прірвою у житті» Дж. Д. Селінджера як лірико-психологічна повість	90
«Брестская крепость» С. С. Смирнова: к проблеме документализма	99
Про деякі особливості поетики «мовістських» творів Валентина Катаєва	108
Реінтерпретація документу: «Книги народної пам'яті» Алєся Адамовича	115

Нова драма: «друга хвиля»

Драматургічні експерименти Леоніда Андрєєва	127
Між епікою та драмою: досвід М. О. Булгакова (на матеріалі роману «Життя пана де Мольєра» та п'єси «Кабала святош»)	136
Ремарка у художньому світі Михайла Булгакова	144
Концептуальність хронотопа в романі Михайла Булгакова «Белая гвардия» и пьесе «Дни Турбиных»	154

Поетичні перспекції

Анна Ахматова – російська Сапфо	173
Людина і світ в поезіях К. І. Галчинського	187
Концептуальна поезія: витоки і розвиток	196

Есеїстика

«Друг вечный...» (Ф. М. Достоевский)	207
Сестра моя – жизнь (Б. Л. Пастернак)	210
«Рукописи не горят...» (М. А. Булгаков)	218
Новый Аввакум (А. И. Солженицин)	226
«Мне повезло во всех отношениях...» (И. А. Бродский)	233



Інтелектуалізм у літературі

Частина перша



*Щоб бути письменником, треба мати дрібки уяви,
здатність переходити межі, ламати схеми лінійного
знання. Але ось чого не можна робити, – це не можна
вбивати дитину, що живе в нас.*

Пауло Коельо

ПРИТЧЕВА МАТРИЦЯ В ОПОВІДАННЯХ ЛЕОНІДА АНДРЕЄВА ПРО РЕВОЛЮЦІЮ

Перші кроки Л. М. Андрєєва в літературі благословили такі володарі думок того часу, як Л. М. Толстой і А. П. Чехов, сприйнявши по-різному полемічність та складність його творів. Широко відоме толстовське «він лякає, а мені не лячно» [11, с. 299] і чеховське «до його непростоти публіка звикне – і це буде велике ім'я» [7, с. 330]. При всій складності людських і творчих стосунків між М. Горьким і Л. М. Андрєєвим «буревісник революції» високо цінував Л. М. Андрєєва: він – «самий талановитий письменник двох частин світу. Кожний його новий твір є більш чи менш значним кроком у царині форми та змісту» [6, с. 278].

Відмінність Л. М. Андрєєва від М. Горького та багатьох письменників демократичного табору майже в усіх літературознавчих працях розглядається як «відсутність перспективи історичного мислення» [8, с. 235], «співчуття та водночас скептицизм в оцінці революції», потяг до анархічної «надпартійності» тощо [4, с. 115]. Перевірка часом виявила, що болісні вагання Л. М. Андрєєва, його творчий максималізм, виклик модним серед інтелігенції революційним ілюзіям можна визначити словами критика П. В. Басінського – «трагедія розуміння». Осмислення революції Л. М. Андрєєвим як події космічного масштабу неодноразово було пов'язано зі зверненням письменника до Біблії як своєрідного метатексту з метою з'ясування і проблем оточуючої дійсності, і проклятого питання «Навіщо?». Космічний песимізм Л. М. Андрєєва дослідники пов'язують не лише з філософією А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Л. І. Шестова [5], але й з книгою Екклезіасту, хоча в дусі радянської ідеології зауважують: «Розчаровує і андрєєвське звернення в ці роки (першої революції 1905 р. – Г. Б.) до біблійних тем» [7, с. 356].

Майже всі твори Л. М. Андрєєва, вважаємо, об'єднує християнська парадигма. Це може бути звернення на рівні сюжетобудови: наприклад, біблійна матриця притчі про блудного сина становить сюжетну основу оповідання «В темну далечину»; тема Христа і блудниці відчувається в історії духовного потрясіння

героя в шокуючій «Пітьмі»; біблійна асоціативність як модель певної ситуації присутня в «Житті Василя Фівейського» (посилання до історії багатостраждального Іова), «Слеазар» перегукується з історією воскресіння Лазаря; «Оповідання про сімох повішених» – своєрідний мартиролог, що проектується на історію християнських мучеників за віру, а оповідання «Іуда Іскаріот», «Із глибини століть» – вільна переробка біблійних сюжетів; парадоксальне осмислення біблійних заповідей знаходимо в оповіданні «Правила добра», в п'єсі «Анатема», в романі «Щоденник Сатани». Саме така, перспективна на наш погляд, лінія в дослідженні спадщини Л. М. Андрєєва пояснює значною мірою шалений його успіх у сучасників, адже підсвідомі архетипічні матриці його творів надавали текстам міфопоетичного забарвлення, створювали особливу міфопоетичну модель світу.

«Заголовок – вже ключ до інтерпретації», – зауважував У. Еко [10, с. 428]. В оповіданні «В темну далечину» (1900) вже в назві міститься відверта алегорія (на кшталт назв «Стіна», «Безодня»), присутньою є опозиція образів «пітьма» – «світло», але, звичайно ж, з огляду на творчу індивідуальність Л. М. Андрєєва, зауважимо, що «пітьма» для письменника – універсальний символ, архетипний біблійний образ. «Пітьма над безоднею», – чи не перші слова Першої книги Мойсеєвої «Буття». Перефразовуючи У. Еко, скажемо, що «пітьма» «як символічна фігура так насичена смыслом, що сенсу в ній майже немає» [10, с. 429]. У контексті всієї творчості письменника цей образ уособлює екзистенційну безпросвітність життя. Так тема революції і концепція нової людини вже в назві оповідання виводяться за межі лише соціальної проблематики. Цьому сприяє і притчева біблійна матриця, яку Л. М. Андрєєв запозичив з Нового Заповіту [Лк: 15, 11–32].

Бунтар у мистецтві, Л. М. Андрєєв за своєю людською природою піддає сумнівам канонічні істини; тому парадоксальність, яку він називав «конфуз», полемічність інтонації, певна «психографія» (О. І. Білецький) завжди трансформують притчеву фабулу, перевертаючи її навиворіт, що дає можливість розширити масштаби звичного для оповідань Л. М. Андрєєва сюжету-випадку до антропокосмічного – людського роду та всесвіту; соціально-історичного – «даного суспільства» в єдності з природою; індивідуально-особистісного – людського «я» у його взаємодії з іншими людьми [3, с. 109]. Якщо в притчі повернення блудного сина

та його каяття – кульмінація історії, то у Л. М. Андрєєва давній культурний архетип Повернення – зав'язка оповідання. В дім сенатора Барукова після сімох років відсутності повертається на деякий час його син-революціонер. Цей архетип переноситься у сучасну, буденну реальність, щоб у фіналі оповідання виник зворотній ефект: драма батьків і дітей, провина і каяття, обмеженість чи безмежність свободи, проблема вибору та відповідальності за свій вибір, проблема пробачення, – все це постане перед читачем як всезагальне та одвічне. Можна припустити, що двічі повторена в притчці метафорична фраза: «син мій був мертвий та ожив, пропадав та знайшовся» [Лк: 15, 24; 15, 32] на асоціативному рівні вплинула і на розвиток характеру головного героя, його спробу «ожити», і на кульмінаційну сцену оповідання: лише в екзистенційну мить, перед обличчям Смерті, «все трое, сбившиеся в один живой плачущий комок, обнажившие свои сердца, потрясенные, они на миг стали одним великим существом с единым сердцем и душой» [1, с. 69]. Але дива народження Людини (хоча на це натякає хронотоп: події відбуваються на Різдво) не відбулося: герой таємно, як злодій, зникає в темній далечині: «И уже ничего живого не выделось в безлюдном пространстве» [1, с. 70]. «Живе» змінюється «мертвим», «світло – п'тьмою», «дім – шляхом», «архетип Повернення – архетипом Колеса Фортуни».

У ваганнях Л. М. Андрєєва між «Осанною» та «Анафемою» щодо відношення до революції простежуються певні логічні висновки: а) визнання об'єктивних причин її наближення; б) революціонера змальовано з симпатією (це сильна людина, жертвна, варіація людини у відчаї; в) вибір між родинними зв'язками та революційною боротьбою – неприродний, руйнуючий особистість; г) ідея, навіть висока, позбавляє людського; д) прірва між революціонером і народом, в ім'я якого той жертвує собою, – нездоланна.

Якщо в оповіданні «В темну далечину» ще присутні ноти м'якої іронії, то в «П'тьмі» (1907) проблема «інтелігенція – народ» постає як основна, і в трагічному аспекті. Терорист Петро і повія Любов, у кімнаті якої революціонер ховається від поліції, відбиваються у дзеркалі як наречений і наречена і тієї ж миті – як на похороні. Якщо у створеній в ті ж часи повісті І. О. Буніна «Село» фінал піддається достатньо однозначному потрактуванню як плач про загибель Росії, що заручилася з Революцією, як пророцтво про прирештя «окоянных днів», то у Л. М. Андрєєва все значно

складніше. Притчева матриця, яка походить від легенд про зцілення Марії Магдалени Спасителем від бісів та її служіння Христу, надає оповіді філософського звучання. В межах улюбленого андрєєвського хронотопу (замкненої на ключ кімнатки повіі) розігрується ідеологічна драма, сутність якої – крик чистої душі в тілі пропашої дівки: «Какое же ты имеешь право быгь хорошим, когда я – плохая?» [1, с. 164]. І «святий від революції», гордий своєю бездоганністю та жертовністю, переживає таку духовну кризу, таке розуміння своєї провини перед пільмою приниженого та ображеного народу, що дозволяє собі жест юродивого: «Ох, что-то большое я разрушу! А потом, когда-нибудь приду к ней, или в кабак, или на каторгу, и скажу: теперь мне не стыдно, теперь я ни в чем не виноват перед вами» [1, с. 169]. Герой згадує про Христа та його заповіді, сприймає себе апостолом одвічної справедливості, «которой должен покориться даже Бог» [1, с. 170].

Велика заслуга Л. М. Андрєєва полягає в тому, що всупереч суспільній атмосфері того часу він замислився над етикою революції, над її руйнівним, бунтівним началом. Таким чином, юнацька андрєєвська бравада «Я хочу бути апостолом самознищення» не витримує критики: самі тексти його книг спростовують це. Певною мірою Л. М. Андрєєв об'єктивно наближається до ідеї теургічного мистецтва, пов'язаного з естетичними утопіями М. В. Гоголя і Ф. М. Достоєвського, пошуками символістів від Д. С. Мерзжковського до А. Белого. Література «в стражданнях народу якимось іншими очима побачила страждання Божества, в боротьбі з темними силами побачила апокаліптичну боротьбу з драконом часу» [11, с. 59]. А. Бєлий вважає: «Ми можемо здаватися собі нерелігійними, але це лише у свідомості; в безсвідомій, в життєвій стихії ми релігійні, якщо народні; і народні, якщо релігійні. Релігія є універсальним зв'язком: вона не в формі, але в душі» [11, с. 59]. Ці слова цілком можна віднести до творчості Л. М. Андрєєва.

Звернення письменника до притчевої біблійної матриці спрямоване, насамперед, на створення «парадоксального типу читання», з метою пошуків міфологічного значення, що йде всупереч логіці мовної поверхні тексту. Прояви притчевої матриці проявляють себе як: а) сюжетна асоціативність; б) прямі аналогії (епізод зустрічі батька і блудного сина); в) невиразні прізвиська як знак знеособлення людини набувають символічного значення (Миколай – перемога народу, Петро – скеля, символіка імені Любов – очевидна); г) ім'я

Петро породжує цілу низку біблійних асоціацій та лейтмотивів: герой перейменовує себе – як Христос рибалку Симона в Петра; герой відрікається колишньої віри – під час таємної вечері Христос провіщає його відступництво; Христос заповідає Петру заснувати церкву [Мф: 16, 18–19]. Люба каже: «Нет, миленький, ты мне всю церковь построй» [1, с. 166]; за легендою, щоб не зневажати Христа, Петро просить своїх катів розп'яти себе вниз головою – в «Пітьмі» також відбувається символічне розп'яття героя; перевернутий хрест – символ Адама і, отже, гріхопадіння людства – тому істина, що відкривається колишньому революціонерові, «перевернута», парадоксальна: «Если нашими фонариками не можем осветить всю тьму, так погасим же огни и все полезем во тьму. Если нет рая для всех, то и для меня его не надо» [1, с. 175]. Історія омивання Христом ніг своїм учням і поведінка Петра [Ін: 13, 5–13] композиційно вплинула, на наш погляд, на перипетії стосунків Петра і Люби. Наявний біблійний підтекст і в міфемі «наречений» – в притчі про десятьох дів читаємо: «Але опівночі пролунав крик: „Ось жених іде, виходьте назустріч йому”» [Мф: 25, 6]. Іносказання притчі роз'яснюється віршем 13: «Отже, будьте готові і ви, адже не знаєте ні дня, ні години, в яку прийде Син Людський». Іносказання ж у Л. М. Андрєєва – прихована підказка, що виявляє авторський концепт. Вислів «Мы крест на спине носим» [1, с. 162] має також подвійне значення: і як ознака можливого ув'язнення, і як пророцтво своєї долі. В цьому ж ряді – магічна символіка чисел (наприклад 7), чисельні тематичні еквіваленти, переважно в формі порівнянь, повторів ознак і мотивів, як тематичних, так і звукових «живий – мертвий», «п'ятьма – світ», «тіло – дух», «свідомість – підсвідомість».

Звернення до проблеми притчевої біблійної матриці дозволяє не лише з'ясувати істинне, об'єктивне ставлення Л. М. Андрєєва до проблеми революції, що передбачає розуміння авторської свідомості як складного, діалектичного багатоголосся. Нова інтерпретація цих «скомпрометованих творів» допомагає поглибити психологічний портрет митця не як «співця жаків» (В. В. Воровський), а як філософа і шукача істини. В той же час дослідження особливостей поетики, витоків художності дає нам можливість простежити, як зароджувалася експресіоністична манера пізнього Л. М. Андрєєва в його ранніх творах.

1. Андреев Л. Анатема. – К. : Дніпро, 1989. – 575 с.
2. Библия. Книга Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – Минск, 1993. – 925 с.
3. Гиршман М. От текста к произведению, от данного общества к целому миру // Вопросы литературы. – 1990. – № 5. – С. 108–112.
4. Иезуитова Л. А. Творчество Леонида Андреева (1892 – 1906). – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 239 с.
5. Колобаева Л. А. Концепция личности в русской литературе рубежа XIX – XX вв. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 336 с.
6. Литературное наследство. Горький и Леонид Андреев. Неизданная переписка. – Т. 72. – М. : Наука, 1965. – 630 с.
7. Муратова К. Д. Леонид Андреев // История русской литературы. – Т. 4. – Л. : Наука, 1983. – С. 330–372.
8. Соколов А. История русской литературы конца XIX – начала XX века. – М. : Высшая школа, 1979. – 399 с.
9. Старосельская Н. Драматургия Леонида Андреева; Модерн 100 лет спустя // Вопросы литературы. – 2000. – № 11–12. – С. 125–148.
10. Эко Умберто. Заметки на полях «Имени Розы» // Эко Умберто. Имя Розы. – М. : Книжная палата, 1989. – С. 427–467.
11. Юрьева З. О. Андрей Белый: преобразование жизни и теургия // Русская литература. – 1992. – № 1. – С. 58–68.

